JOAN ROÍS DE CORELLA. INTRODUCCIÓ A UNA CONCORDANÇA DE LES SEVES OBRES

1. Corella en la crítica literària

Si permetíem als nostres estudiants, durant un examen, d'escollir entre un tractat moral de Ramon Llull i una història d'amor de Joan Roís de Corella, els més llestos optarien pel text religiós. No és que no comparteixin l'entusiasme dels seus professors per l'enamorat desgraciat de la Caldesa, però el seu estil torturat, les seves metàfores pesades, els llatinismes pomposos, tot els recorda les classes de llatí sobre Ovidi, o de castellà sobre Góngora.

Però fou precisament la llengua de Corella el que més va agradar als seus contemporanis. El Príncep de Viana es va complaure d'entrar en un debat epistolar amb l'estudiant en teologia perquè admirava el «dulce estilo» de la seva «graciosísima epístola», plena de «palabras pazibles hi de alto compás e sentencia» i fruïa amb «los ojos del entendimiento ... la mucha doctrina» i amb «los hoidos... la suavidad» de les seves lletres.[1] En la seva cobla «que legint-la per mitat diu bé», Fenollar potser amaga darrera aquest joc verbal un gra d'enveja: «Un altre sent Pau... oint-vos contemple... Quan vos sermonau... alegra's lo temple... La fama vos creix... d'un altre Terenci...»,[2] i els poetes Ver-

1. Ramon Miquel i Planas, *Obres de J. Roiç de Corella* (Barcelona, 1913), pàgs. 152 i 157; ed. citada a continuació com a *Obres*.

2. Cit. en *Obres*, pàg. 431; per al que segueix veg. *Obres*, pàg. XL.

danxa i Vilaspinosa són suspectes d'aduladors quan, demanant-li que jutgi un seu certamen poètic, el declaren «Virgili vivint». Miquel Estela, qui acabà fent de jutge en lloc d'ell, l'anomena «clara llum» de València, «abundant riu» i «foc ardent».[3] Però no és en un context suspecte de llagoteria que Joan Gassull fa dir a una dona en el seu *Somni de Joan Joan*: «Del senyor mossén Corella / lig los més dies / totes les sues poesies» (vv. 798 i ss.).

Però la glòria de Corella fou de curta durada. El segle setze, reimprimint encara algunes obres seves de caire religiós, va deixar caure en oblit els seus escrits que avui dia més admirem. El 1747, Rodríguez no sap indicar en la seva *Biblioteca valentina* d'on era originari Corella; tan sols havia vist d'ell la traducció del *Cartoixà*. Ximeno, d'altra banda, segons indica en els seus *Escritores del Reyno de Valencia* del mateix 1747, havia fullejat el manuscrit que tenia aleshores Gregori Mayans. Torres Amat fa entrar Corella en el seu *Diccionario crítico de los escritores catalanes* del 1863 no per considerar-lo català, sinó per anunciar als valencians d'haver descobert obres d'ell en el *Jardinet d'orats* a Barcelona i en un cançoner de París. El 1865 Milà i Fontanals elogia l'*Oració a la verge Maria* com «de les de més preu de nostra poesia», i així aquesta es publicarà tretze vegades ja abans d'ésser inclosa el 1911 per Moliné i Brasés en *Les cent millors poesies de la llengua catalana*.[4] Altres poesies, i algunes obretes en prosa, conservades en el *Jardinet d'orats*, foren publicades el 1867 i 1868 per Francesc Pelai Briz.[5]

Finalment, el 1889, apareix una primera avaluació global del «fe-

3. Sobre aquesta *Qüestió sobre Veure, Grat, Enteniment i Voluntat*, promoguda per Mossèn Fenollar, veg. *Obres*, pàg. XL; MARTÍ DE RIQUER, *Història de la Literatura Catalana*, III (Barcelona, 1964), pàgs. 321 i ss.; i ANTONI FERRANDO, *Els certàmens poètics valencians del segle XIV al XIX* (València, 1983); veg. índex.

4. Veg. la llista d'edicions en JOSEP ALMIÑANA VALLÉS, *Obres de Joan Roíç de Corella*, facsímil del ms. de Mayans i estudis preliminars (València, 1985), pàg. 838; cf. pàg. 584.

5. F. PELAY BRIZ, *Lo llibre dels poetas... Acompanyat de notas y de un prolech*, i *Libre intitolat Jardinet de Orats...* (Barcelona, 1867 i 1868).

cundo valenciano» Corella, feta per Antoni Rubió i Lluch en el seu discurs d'ingrés a la Reial Acadèmia de Bones Lletres, titulat *El renacimiento clásico en la literatura catalana.*[6] Diu que les seves moltes obres en vers i en prosa «merecen algunos pálidos elogios», sobretot la inoblidable oració «llena de unción y sentimientos» a la Verge, i «las ardientes quejas» contra Caldesa. «Lastimosamente —prossegueix Rubió— no está a la misma altura la sobrado acicalada y florida prosa de sus obras místicas y de sus numerosas imitaciones clásicas». Corella, bon coneixedor de la llengua, ha anat «más allá de los límites debidos» en els seus esforços d'enriquir-la. «Por querer ser demasiado artístico degeneró en amanerado y hasta en de fatigosa lectura. Comienza a sentirse en él una especie de gongorismo clásico, síntoma fatal de decadencia y más fatal todavía para nuestra lengua».[7]

Editat en part per Briz, i criticat per Rubió i Lluch, Corella entra ara en totes les històries de la literatura catalana, fins i tot a l'estranger. Otto Denk, en la seva *Geschichte der altkatalanischen Litteratur*, de la qual celebrarem el 1993 el centenari, mostra que ha llegit gran part de les seves obres, encara que ha de confessar —repetint mots d'en Rubió— que la pèrdua de les subtileses psicològiques d'Ovidi i el seu estil túrgid (*schwulstig*) el van cansar ben ràpidament. Acaba amb el judici que les creacions de Corella semblen flors malaltisses de colors autumnals ja sense força que anuncien el capvespre d'una literatura

6. Barcelona, 1889, pàgs. 89-90.

7. Continua encara avui la discussió —feta famosa per les intervencions de Jordi Rubió i Balaguer i Martí de Riquer— sobre si els escriptors elitistes, incomprensibles pel gran públic, foren responsables de la desaparició del català com a llengua literària en el segle setze. Veg. més recentment JOAN FUSTER, *Decadència i castellanització*, «Caplletra», 1 (1986), pàgs. 29-35, amb referències a la ponència de MAX CAHNER, *Llengua i societat en el pas del segle XV al XVI. Contribució a l'estudi de la penetració del castellà als Països Catalans*, dins *Actes del 5è col·loqui internacional de llengua i literatura catalanes* (Montserrat, 1980), pàgs. 183-255, i a estudis de PHILIPPE BERGER, com l'article *Contribution à l'étude du déclin du valencien comme langue littéraire au seizième siècle*, «Mélanges de la Casa de Velázquez», 12 (1976), pàgs. 173-194 (traducció dins «Debats», 1, 1982).

moribunda.[8] A Itàlia, Sanvisenti veu en Corella un seguidor del Petrarca per la força de la passió descrita en la *Tragèdia de Caldesa*, i un coneixedor de Dant per haver tret d'ell la frase inicial de la *Lamentació de Tisbe*.[9]

El 1897, Pasqual Boronat, sota el pseudònim de L. d'Ontalvilla, endreça a Menéndez y Pelayo una sèrie d'articles, deixada inacabada, en el primer volum de la «Revista de Catalunya», on anuncia que el manuscrit de Mayans havia estat retrobat.[10] Don Marcelino, doncs, pot incloure en els *Orígenes de la novela* una llista prou completa de les obres de Corella.[11] Aprova *Caldesa* com una «microscópica novelita amatoria» plena de «pasión y brío», però no «limpi(a) de afectaciones retóricas». El 1913 apareix l'edició admirable de les *Obres de J. Roiç de Corella*, publicades, segons els manuscrits i les edicions que coneixia, per Ramon Miquel i Planas. Aquesta pulcra edició crítica en la «Biblioteca Catalana», amb 90 planes d'introducció i 447 planes de text, no ha estat encara reemplaçada.

L'estudi de l'obra de Corella hauria ara pogut fer-se sobre una base més segura. Però les publicacions no comencen gaire a freqüentejar. Els bibliògrafs completen a poc a poc les referències a manuscrits i edicions;[12] ja el 1927 Pere Bohigas va descobrir el manuscrit de

8. O. Denk, *Geschichte der altkatalanischen Litteratur* (München, 1893), pàgs. 160-178. Veg. pàg. 159 un extret de la *Vida de santa Anna*. Segueixo la traducció que fa de Denk Miquel i Planas a *Obres*, pàg. XLVII.

9. B. Sanvisenti, *I primi influssi di Dante, del Petrarca e del Boccaccio sulla letteratura spagnuola* (Milà, 1902), pàg. 359, citat a *Obres*, pàg. XLIX.

10. L. d'Ontalvilla, *Mossèn Johan Roiç de Corella, ensaig crítich*, «Revista de Catalunya», pàgs. 113-118, 166-173, 193-204, 249-261.

11. M. Menéndez y Pelayo, *Orígenes de la novela* (Madrid, 1905), pàg. CCCXV; cf. Ed. Nac., vol. II, (Santander, 1943), pàgs. 29-30; cf. també *Antología de poetas líricos castellanos* (Ed. Nac., vol. 10, 1945), pàgs. 169 i 206.

12. J. Ribelles Comín, *Bibliografía de la lengua valenciana*, I (Madrid, 1915), pàgs. 491-550, i II (Madrid, 1929), pàgs. 544 i ss. (al vol. I, pàgs. 521-523, hi ha transcripcions de la *Vida* de Maria i de la *Oració a la verge*); M. Aguiló i Fuster, *Catálogo de obras en lengua catalana impresas desde 1474 hasta 1860* (Madrid, 1923) (veg. a l'índex sota Corella i Roiç); F. Martí Grajales, *Ensayo de un diccionario biográfico de los poetas que florecieron en el Reino de Valencia hasta el año 1700* (Madrid, 1927), pàgs. 414-420.

Cambridge.[13] D'altres publiquen obres de Corella, però provoquen poc interès entre els literats i filòlegs. El 1921 Salvador Guinot treu a llum, a Castelló de la Plana, el *Parlament de casa de Mercader* i la *Tragedia de Caldesa*,[14] i el 1922 l'*Història de Leander i Hero*. El 1926 Octavi Viader publica a Sant Feliu de Guíxols una edició del *Psalteri*, imitant amb lletres gòtiques l'incunable del 1490.[15]

Tot plegat s'imposa la conclusió que, quant a estudis corellians, la Guerra Civil no va interrompre res. Caldrà esperar els anys cinquanta per trobar un investigador amb un gran projecte sobre Corella: Jordi Carbonell. A l'«Homenatge a Carles Riba» del 1954 Carbonell havia parlat amb admiració de *Les paraules en l'estil de Joan Roís de Corella*.[16] Pels mateixos anys havia preparat un estudi *Sobre la correspondència literària entre Roís de Corella e el Príncep de Viana*,[17] però caldrà esperar fins al

13. P. Bohigas, *Repertori de manuscrits catalans. Missió a Anglaterra*, «Estudis Universitaris Catalans», 12 (1927), pàgs. 428-432; reed. a *Sobre manuscrits i biblioteques* (Barcelona, Publicacions de l'Abadia de Montserrat-Curial: «Textos i Estudis de cultura catalana», 10, 1985), pàgs. 38-41.

14. S. Guinot, dins «Clásicos valencianos», amb un estudi sobre *La pasión de Corella*, pàgs. 128-137. També dins *Tertulias literarias de Valencia en el siglo XV*, «Boletín de la Sociedad Castellonense de Cultura», XI (1921), pàgs. 1-5, 40-45, 65, 76, i vol. XII (1912), pàgs. 97-104.

15. L'epfleg, sobre *Roiç de Corella y su versión del Salterio*, és del prev. Jaume Barrera. Nova ed. del *Psalteri* per Antoni López Quiles i Vicent Ribes (València-Montserrat, 1985).

16. J. Carbonell, *Les paraules en l'estil de Joan Roís de Corella*, dins *Homenatge a Carles Riba* (Barcelona, 1954), pàgs. 140-142. Riba havia publicat, el 1921, un assaig sobre *«La Oració», de Roiç de Corella*, dins «Els marges», pàgs. 52-56, reed. a *Obres completes*, II (Barcelona, 1967), pàgs. 235-237 (o bé 1985, pàgs. 224-226, o bé dins *Anàlisis i comentaris de textos literaris catalans*, I (Barcelona, 1982; «Manuals Curial», 5), pàgs. 162-165). Més sobre la nota de Riba en Lola Badia, *Riba i els nostres clàssics*, dins *Actes del simposi Carles Riba* (Montserrat, 1986), pàgs. 231-241. Després, el 1933 Riba havia incitat el seu estudiant Martí de Riquer a llegir Corella, veg. *Història de la Literatura Catalana*, cit., pàg. 278, nota 29. (De Carbonell veg. també *Joan Roís de Corella entre el viure i l'escriure*, «Ullal» (Dénia, 1983), pàgs. 19-20).

17. «Estudis Romànics», V (1955-56), pàgs. 127-139, amb el text en qüestió, Carbonell afirma que Carles escriu la *Crónica de los reyes de Nava-*

1973 la edició de la *Obra profana* de Corella, amb la important introducció seva.[18] El 1964 apareix el tercer volum de la *Història de la literatura catalana* de Martí de Riquer, que dedica les planes 254 a 320 a Corella, augmentant molt els nostres coneixements sobre la seva vida gràcies a la col·laboració del genealogista valencià Lluís Cerveró Gomis.

Al costat del ric capítol de Riquer estranya encara més la brevetat amb la qual havia parlat de Corella Jordi Rubió i Balaguer el 1953.[19] Sembla que el judici negatiu del seu pare l'havia predisposat negativament per la lectura —«gairebé sempre pesada»— i que ell també fou irritat pel «persistent inflament de l'estil (confús) de l'autor», el «pes de freda i declamatòria retòrica», i «la violència gratuïta comesa contra el geni de l'idioma». En síntesi, Rubió considera Corella «un decadent» que «conrea el sensacionalisme dramàtic, i l'efusió sentimental». No comparteix l'admiració generalitzada per la *Oració a la Verge*

---

rra de cap al 1454 en l'«estil vell», però el debat epistolar amb Corella, i la traducció de les *Ètiques* d'Aristòtil, en «estil nou», après durant la seva estada a Nàpols entre el 1450 i 1456. Semblantment, Martí de Riquer observa dos estils en les *Obras de Pero Martínez* (ed. Barcelona, 1946), autor del *Mirall de divinals assots* executat el 1463. Igual que Corella, Martínez també havia escrit una carta al Príncep de Viana.

18. Dins «Clàssics Albatros» (València, reed. 1983 per Tres i Quatre). Aquesta ed. en valencià modernitzat fou aprofitada en antologies, com el vol. 50 de «Les Millors Obres de la Literatura Catalana», a cura de MARINA GUSTÀ (Barcelona, 1980); per RAFAEL FERRERES CIURANA en l'*Antologia de la literatura valenciana*, I (València, 1981); i en el vol. 1 de l'*Antologia dels poetes valencians* d'EDUARD J. VERGER (València, 1983; «Biblioteca d'autors valencians» 8). Veg. també LLORENÇ SOLDEVILA, *Joan Roís de Corella, Poesia i prosa* (Barcelona, 1986; «Història de la literatura catalana» 37) (vint poesies, més *Caldesa, Leander, Biblis, Aquil·les, Ecuba, Anna, Magdalena*); les antologies escolars *Garba*, ed. per GLÒRIA CASALS (Barcelona, 1981, reed. 1982) (*Garça i merla, Leander*); i *Tria*, ed. J. GALÍ I HERRERA (Barcelona, 1981) («Si·n lo mal temps...», Oració a la verge, *Caldesa*).

19. *Literatura catalana*, dins G. DÍAZ PLAJA, *Historia general de las literaturas hispánicas* (Barcelona, 1953); trad. cat. dins les *Obres* de Rubió, vol. I (Montserrat, 1984), esp. pàgs. 375, 395 i ss., 406 i ss., 452 i ss., i 458-461, que citaré a continuació; veg. Roïç a l'índex del vol. III.

i, en general, opina que «les poesies d'amor de Corella valen per tota la seva vasta obra en prosa». L'opinió de Martí de Riquer, resumida dintre del seu compendi de la *Literatura catalana medieval* del 1972,[20] representa una posició més desapassionada davant de l'obra corelliana: «La prosa de Corella és sempre elevada, digníssima, culta, amb èmfasi i retòrica declamatòria, però sense caure en el ridícul ni en la pedanteria. Usa llatinismes de bella factura i recargolada ressonància, l'elegància presideix i informa les seves audàcies sintàctiques i sap donar a la frase una adequada harmonia».

Dels investigadors que han fet avançar els nostres coneixements recentment, mencionem breument els treballs d'Ana María de Saavedra,[21] de mossèn Josep Almiñana Vallés,[22] Josep Romeu i Figueras,[23] Charles Aubrun,[24] Germà Colon,[25] Arseni Pacheco,[26] Fran-

20. RIQUER, *Literatura catalana medieval*, «Publicacions del Museu d'Història de la Ciutat» 25 («Publicacions de la Delegació de serveis de Cultura de l'Ajuntament de Barcelona» 4), pàg. 73. Veg. també *Evolució estilística de la prosa catalana medieval*, dins *Actas del 6º Congreso Internacional de Hispanistas* (Toronto, 1980), pàgs. 13-18, o bé dins «Miscellanea Barcinonensia», 4 (1978), pàgs. 1-19.

21. ANA MARÍA DE SAAVEDRA, *El humanismo catalán: Roiç de Corella*, «Clavileño», 6 (1955), pàgs. 43-47.

22. Veg. nota 4.

23. J. ROMEU I FIGUERAS, *Dos poemes de Joan Ròís de Corella: «A Caldesa» i «La sepultura»*, dins *Miscel·lània Sanchis Guarner*, I (València, 1984), pàgs. 299-308, reed. dins *Anàlisis i comentaris de textos literaris catalans*, 3 (Barcelona, 1985; «Manuals Curial», 8), pàgs. 137-167 i *Quatre lectures de poesia medieval*, (Barcelona, 1991), pàgs. 79-114.

24. CH. AUBRUN, *Le chant désespéré de Joan Roís de Corella*, «Iberoromania», 9 (1979), pàgs. 41-47.

25. G. COLON, *«La balada de la garsa i l'esmerla» de Corella*, «Estudis de llengua i literatura catalanes», IX, *Miscel·lània Antoni M. Badia i Margarit*, 3, (1985), pàgs. 157-178, reed. dins *Problemes de la llengua a València i als seus voltants*, «Col·lecció Honoris Causa», 1 (Universitat de València, 1987), pàgs. 85-102.

26. A. PACHECO, *L'anàlisi de la passió amorosa en alguns texts del segle XV. Anatomia d'un gènere en embrió*, *Miscel·lània Pere Bohigas*, 3, «Estudis de llengua i literatura catalanes», VI (1983), pàgs. 25-38.

cisco Rico,[27] i de Carles Miralles.[28] A part, voldria mencionar les contribucions als estudis corellians de Joan Fuster, excel·lent coneixedor de l'ambient social del petit món literari de la València de la segona meitat del segle XV,[29] i de Lola Badia, no solament pels estudis i edicions que ja ha fet, sinó també pels treballs que encara esperem, tant d'ella mateixa, com dels seus estudiants i dels col·legues que inspira.[30]

27. F. Rico, introd. a l'antologia MOLC citada pàgs. 11-19, trad. cast. i ed. del text dins *Homenaje a Horst Baader*, amb el títol *Imágenes del Prerrenacimiento español: Joan Roís de Corella y la «Tragèdia de Caldesa»* (Frankfurt, 1984), pàgs. 15-27. Veg. també *Caldesa, Carmesina y otras perversas*, publicat com a *Sylva* XXIV dins *Estudis... oferts a R. Aramon i Serra*, IV (Barcelona, 1984), pàgs. 235 i ss., o bé a *Primera cuarentena y tratado general de literatura* (Barcelona, 1983), pàgs. 91-93.

28. C. Miralles, *Raons de mirra en boca d'esperança. Sobre un altre plagi de Roís de Corella en el «Tirant lo Blanc»*, «Boletín de la Real Academia de Buenas Letras de Barcelona», XXXVII, 37 (1977-78), pàgs. 140-147, i a *Eulàlia. Estudis i notes de literatura catalana* (Barcelona, 1987), pàgs. 51-62. Miralles edita i estudia la carta de desengany del manuscrit de Cambridge en la *Miscel·lània Jordi Carbonell* (en premsa).

29. J. Fuster, *Lectors i escriptors en la València del segle XV*, dins *Poetes, moriscos i capellans* (València, 1962), reed. 1968; i a *Obres completes*, I (Barcelona, 1968), pàgs. 317-390. Veg. també el mateix volum, pàgs. 285-313, *Lectura de Roís de Corella*, una conferència de 1967.

30. L. Badia, *«En les baixes antenes de vulgar poesia»: Corella, els mites i l'amor*, dins *Actas del 2.º Congreso Internacional de la Asociación Hispánica de Literatura Medieval*, en premsa, i a *De Bernat Metge a Joan Roís de Corella. Estudis sobre la cultura literària de la tardor medieval catalana* (Barcelona, 1988), pàgs. 145-180; *Ficció autobiogràfica i experiència lírica a la «Tragèdia de Caldesa» de Joan Roís de Corella*, dins *Homenaje a Antonio Vilanova*, I (Barcelona, 1989), pàgs. 75-93; *Materiales para la interpretación de la obra literaria de Joan Roís de Corella*, «Filología Románica», 6 (1989), pàgs. 97-109 (amb bibliografia i edició i traducció de la *Tragèdia de Caldesa*); *El «Plany dolorós de la reina Hècuba» de Joan Roís de Corella. Restauracions i contextos*, dins *Miscel·lània Joan Fuster*, III (Montserrat, 1991), pàgs. 195-223.

2. Corella: Vida i obres

Ja he assenyalt que, gràcies a la col·laboració d'en Cerveró Gomis, Martí de Riquer ha pogut presentar en la seva *Història de la literatura catalana* força materials nous sobre la vida de Corella. El canonge Almiñana, en la seva introducció a l'edició en facsímil del manuscrit de Mayans, aprofita aquests mateixos materials, augmentant-los amb documents de la seva collita.[31] Joan Corella i els seus germans Manuel, Lluís i Dalfina van perdre el seu pare el 1450, encara joves, vist que el 1453 hom els menciona com a menors d'edat. Cap al 1459, però, Joan ja era prou gran —o famós— per merèixer que el Príncep de Viana iniciï amb ell un debat epistolar; que això fou després d'alguna conversa ho deduïm de la frase «Mémbranos haveros dicho...». Certs documents indiquen que el 1469 Joan es va graduar de mestre en Teologia.[32] Però no sabem si es va ordenar sacerdot. Fins ara no s'ha trobat cap document que l'anomenés «prevere». Que abans de morir el 1497 hagi procurat que la seva germana, oficialment hereva de tots els béns d'ell, en fes tot seguit donació a Isabel Martines de Vera, mare de Joan Roís de Corella i d'Estefania Roís de Corella, ens fa sospitar que el nostre autor era sacerdot i que, per tant, no podia casar-se obertament amb la mare dels seus fills.

Esperem que pel cinquè centenari de la mort de Corella s'oferirà un gran premi per a una biografia de Corella més detallada. Fins aleshores ens podem divertir imaginant-nos escenaris romàntics, com festes d'estudiants, discussions amb el Príncep de Viana, visites a prostíbuls, crisi sentimental —i potser també moral i religiosa—, tertúlies i debats sobre temes ovidians, i més tard sobre qüestions de religió, sermons pomposos, converses espirituals amb dones aristocràtiques, problemes amb la Inquisició, satisfacció matrimonial frustrada pel dret canònic, sublimació en la traducció de la *Vita Christi*... Escenaris romàntics, per cert, però en tot això fa pensar la biografia de Corella i la crítica interna dels seus escrits.

31. No conec el treball de L. Perles, *Roiç de Corella. Biobibliografia* (Gandia, 1977).

32. Almiñana, cit., pàg. 398, nota 302.

Passem ara a enumerar aquests escrits, mesclant obres en prosa i en versos, en un ordre aproximativament cronològic.

L'experiència fulminant que va viure Corella amb la cortesana que anomena Caldesa ha estat datada de l'any 1458. No repetiré lloances dels lletrats d'aquest text justament famós, però voldria cridar l'atenció envers un paral·lelisme temàtic i fins i tot verbal amb el *Tirant lo Blanc*: La imatge de com Corella descobreix des d'una «poca finestra que en lo pati de la casa responia», la infidelitat de la dona amada recorda Tirant observant Carmesina des d'una «petita finestra que mirava dins l'hort» (cap. 283). Igual que Caldesa es renta al pou per fer desaparèixer els senyals de l'encontre sexual, la Viuda Reposada fa sofrir a la Carmesina un gest d'ablució, que fa creure a Tirant que l'hortolà l'havia violat (cap. 283 i 295). El Gran Capità recordarà després «los pensaments... que a la (seva) dolorosa ànima combatien per haver vist com aquell tan indignament l'havia tractada», mentre que Corella —en un apartat final que no consta en el *Jardinet d'orats*— parla dels «contrasts que (la seva) dolorosa penssa combatien», per causa «d'aquell qui indignament l'havia tractada».[33]

Caldesa conté dos passatges en vers: l'acusació de Corella, i la defensa que posa en boca de la cortesana. Això ens recorda el llarg poema conegut ara com a *Debat amb Caldesa*, escrit potser ja abans de la *Tragèdia*, que comença amb quatre estrofes d'atac de Corella, seguit d'una «Resposta de Caldesa» amb la mateixa estructura mètrica. Amb «Calda cremant...» comença després una cobla que Miquel i Planas considera la rèplica de Corella a la resposta de Caldesa, però la seva extensió —descripció de sis vicis— fa pensar que es tracta d'una composició a part.

Temes i fins i tot expressions del *Debat* tornen a aparèixer en la poesia que comença «Si·l ferro calt...», però en el poema «Los qui amau...» Corella, tot i lamentant que el record del «gran oprobi» romp el seu cor, ja dóna per acabat tot amor per la «filla de bagassa pública».

33. CARBONELL (ed. cit., pàg. 14, seguint FUSTER, *Lectura*, cit.) compara com Tirant «ixqué tot sol de la cambra» per anar a degollar el presumpte rival (cap. 286), mentre que Corella diu que es «partí de la cambra» per anar a casa, on «acceptant la ploma que sovint greus mals descansa», exterioritza la seva pena fent literatura.

Aquesta poesia, Corella l'afegeix més tard a una carta a un amic —potser fictici— enamorat sense esperances, que comença «Contínua speriència de greus mals e dolors me ha mostrat complanyent als adolorits socórrer», mots que recorden l'inici del *Decameró* de Boccaccio, o bé l'inici del cap. 355 del *Tirant*. Si en la *Tragèdia* Corella deia que Caldesa era «en bellea sens par», ara veu que durant aquells «quatre mesos... de deshonesta pràctica» simplement estava cec al fet que «aquella ingrata» era en realitat «d'estrema llegea» (vegeu nota 28).

Fins a quin punt tot aquest escàndol era públic —si no és que Corella mateix es complaïa amb cert masoquisme a divulgar-lo— no ho sabem, però podríem especular que fou per aquest enrenou que el Príncep de Viana el va convidar a debatre la qüestió si cal preferir la dama amada que no ens ama a la que no estimem però que ens estima. Pensant «en la cruel dama a qui desordenadament amava», Corella diu en la seva primera carta que ell salvaria la dama que no està enamorada d'ell. Que en la segona carta canviï d'opinió no vol dir que el traïment descrit en la *Tragèdia* hagi ocorregut entre aquestes dues cartes; Corella segueix simplement les regles d'un debat epistolar.[34] No m'atreveixo a opinar sobre l'autenticitat de les tres cartes en castellà de Carles de Viana. Algun contacte entre ell i el jove segurament hi va haver. Però, semblant al que més tard va fer amb les intervencions durant el *Parlament en casa d'en Mercader*, Corella potser va elaborar per escrit les opinions expressades per Carles durant una breu discussió. Fer-se alabar fins a tal punt pel Príncep no seria aleshores tant una prova d'orgull, sinó d'autoironia; autoironia que li havia fet dir a Caldesa que tot el seu «gentil dir» no pot encobrir que és «gran avorridor de l'exercici de Venus» (3.49-52), ço és, per adaptar el que Martorell deia de Tirant, que Corella era el millor en el camp de la literatura, però ben poc valerós en el llit.

Corella acaba les seves lletres al Príncep amb versos. Els que comencen amb «D'un bell joiell...» es troben copiats a part en el *Cançoner de París*, a continuació de dos poemes: una demanda de Corella —si Carles no «seuria en gran banca» si no fóra per «tantes lleis»— i la res-

34. Veg. RIQUER, *Història de la literatura catalana* cit., pàg. 298; també per al que segueix.

posta del Príncep, seguint les mateixes rimes. El poema «D'un bell joiell...» té la mateixa forma, però noves rimes. No veig cap connexió temàtica amb els dos poemes que precedeixen en el *Cançoner*, però els uneix la repetició de l'inici de la demanda, «Flor de saber...»,[35] a l'inici de la tornada del poema usat en el debat epistolar amb Carles. No hi ha cap relació amb Caldesa, i crec que tots tres textos són anteriors a la *Tragèdia*.

Tots els escrits relacionats amb Caldesa foren probablement redactats en pocs mesos. Guarit del seu amor nefast, Corella es deu haver dedicat als seus estudis, i els ha interromputs el 1462 per redactar un elogi fúnebre de la viuda del cavaller Joan Fabra intitulat *La letra que Honestat escriu a les dones*, del qual coneixem solament el final. Del mateix període deu ser *La letra que Veritat escriu a les dones...mostrant elles ser més perfetes que·ls hòmens*, text citat avui com *Triumfo de les dones*. Riquer tracta també aquest text de peça de circumstàncies i d'exercici de retòrica, tot i que conté un atac contra «la desordenada regla de la Garrotera», regla que Joanot Martorell havia après a Londres i que va copiar després en el *Tirant*.

«Exercici de retòrica»; crec que la majoria dels escrits de Corella sobre temes mitològics també són això. Com a part dels seus estudis, l'estudiant en teologia havia de llegir Ovidi. Potser el seu professor de llatí o de retòrica —qui sap si un italià emigrat— no solament li feia traduir certs textos, sinó també resumir-los o amplificar-los, o li feia tractar lliurement el mateix tema. Ovidi ha servit a l'Edat Mitjana a tot Europa com a base i estímul per a estudis avançats de llatí i de font de temes per a exercicis «de poesia». A Itàlia, per exemple, Boccaccio havia imitat el Filocolo i l'història de Procris. Als Països Catalans la situació haurà estat semblant,[36] i aquesta tradició hi havia estat reforçada per mestres vinguts d'Itàlia al segle XV.

35. Epítet del Príncep. És possible que la substitució de «Flor» amb «Fènix» en el manuscrit de París s'expliqui pel fet que «Flors» va esdevenir més tard el senyal per a Leonor de Flors.

36. Aquest aspecte d'Ovidi com a llibre d'escola s'omet en l'excel·lent treball de LOLA BADIA, *Per la presència d'Ovidi a l'edat mitjana catalana; amb notes sobre les traduccions de les «Heroides» i de les «Metamorfosis» al vulgar* dins *Studia in honorem prof. M. de Riquer*, I (Barcelona, 1986), pàgs. 79-109. No havent-los vist, no sé si puc recomanar d'afegir a la rica bibliografia

Com que les vuit peces mitològiques no contenen indicacions que permeten datar-les, tenim pocs criteris segurs per ordenar-les cronològicament. Podríem començar amb la trilogia *Lamentacions de Mirra e Narciso e Tisbe*, vist que la declaració inicial de Corella, que «ha desemparat aquest món, devallant en los trists e tenebrosos palaus de Plutó... ab desig de trobar a (sa) dolor semblant companyia... en aquell adolorit verger, en el qual los devots de Venus en continu plor llurs penes reconten» pot considerar-se una al·lusió a la seva desaventura amb la Caldesa.

La breu *Lamentació de Biblis* també comença amb unes poques línies d'introducció, on la patètica enamorada del seu propi germà diu que «accept(a) lo treball de la ploma, fent palesa la senyoria que amor sobre (ella) ha tengut».

La carta de *Medea a les dones* per descriure la «ingratitud e desconeixença de Jason» és una altra història d'un traïment d'amor, però no vull insinuar que Corella no havia fet res més que sublimar les seves frustracions libidinoses. Nogensmenys, el motiu del desengany d'amor tornarà un cop més. Joan Escrivà,[37] que potser estava estudiant junt amb Corella, li demana que li expliqui al·legòricament el judici de Paris. «Per abreujar(-li) part del treball», li envia la seva descripció de la visita de les tres deesses al pastor reial, «seguint l'estil... dels rims e proses (de Corella)... que no poc desig apendre». Quines rimes i proses d'ell havia llegit Escrivà? No crec que es tracti de textos relacionats amb la Caldesa, però el record d'aquella experiència no és encara molt lluny: Corella —que contesta perquè vol «dels sermons girar la plo-

---

espargida en el treball de Badia les dues monografies següents: MARY BARNARD, *The Myth of Apollo and Daphne from Ovid to Quevedo* (Durham, 1987; «Duke Monographs in Medieval and Renaissance Studies», 8), i MARINA SCORDILIS BROWNLEE, *The Severed Word: Ovid's Heroides and the Novela Sentimental* (Princeton, 1990). Encara que continuen apareixent bons estudis nous sobre la «novela sentimental», conserva tot el seu valor el capítol sobre *La novela caballeresca, sentimental y de aventuras* de PERE BOHIGAS, a la *Historia general de las literaturas hispánicas*, de G. DÍAZ-PLAJA, vol. II (Barcelona, 1953), reed. 1968, pàgs. 189-212.

37. Sobre Escrivà, veg. RIQUER, *Història de la literatura catalana*, cit., pàgs. 357 i ss.

ma»— acaba la seva resposta confessant que «ab tot que ma pensa de present tinga embenada encara sovint,[38] tinc coneixença a mi és millor desamat e mal satisfet en dolor contínua portar ma vida». De pas menciona Leander i Hero, i acaba anunciant a Escrivà, almenys en el ms. O: «deslibere scriure» sobre la mort d'aquests dos, mort que, segons diu el ms. M, «ja crec vos és manifesta».

La història de Leander i Hero, doncs, és l'obra següent. Ovidi s'imagina en els *Heroides* la carta que l'amant escriu en lloc d'arriscar-se a la mar, i per això no pot descriure la seva mort. Corella conta tota la història, i hi intercala versos en quatre llocs, a més de l'epitafi rimat que també podem llegir en la tomba de Tirant i Carmesina.[39]

Joan Escrivà era un dels comensals en un sopar a casa del polític Berenguer Mercader, mort el 1471, sopar seguit d'una tertúlia on hom va parlar de cinc enamorats desafortunats immortalitzats per Ovidi en les *Metamorfosis*: Procris, Orfeu, Sil·la, Pasife, i Procne. Corella declina la invitació de contar ell també una història, però s'encarrega de posar per escrit, en els seus propis mots, el que havien dit els altres.

Els quatre textos mitogràfics restants són probablement de la mateixa època. El grau de literalitat amb la font llatina no pot servir d'indici cronològic. La *Lamentació de Biblis* segueix bastant de prop un centenar de ratlles de les *Metamorfosis*. D'altra banda, el *Raonament de Telamó i d'Ulisses sobre les armes d'Aquil·les*, un tema ben conegut com a exercici retòric a les escoles medievals,[40] sembla basar-se en una versió prosificada del text d'Ovidi, o almenys glossada. Compareu, per exemple, els mots de *Metamorfosis* 13.165: *Arma ego femineis... mercibus inserui... parmam hastamque* amb el text de Corella: «Fon forçat

38. Lliçó del ms. O, en lloc de «somiant» en el ms. M. MIQUEL I PLANAS (i Riquer i d'altres) posa «encara somiant» entre comes, però crec que cal editar *sovint* i interpretar 'encara hi ha moments on no ho veig clar'.

39. Veg. RIQUER, *Història de la literatura catalana*, cit., pàg. 310, n. 22, per la demostració que un altre passatge passa del *Leander* a l'edició del *Tirant* del 1490.

40. Veg., per exemple, P. G. SCHMIDT, ed. *Causa Aiacis et Ulixis. Zwei ovidianische Streitgedichte des Mittelalters*, «Mittellateinisches Jahrbuch», I (1964), pàgs. 100-132.

a mi, fengint-me mercader, portàs moltes joies a les nobles donzelles en la casa del rei Licomedes...; ensems ab les altres joies jo portí una no poc gentil lança, acompanyada d'un molt bell escut».[41]

La lletra en la qual Aquil·les diu a Polixena que la considera «mereixedora... desamant ésser amada» i li demana que accepti el seu servir està en una llarga tradició.[42] Així, en les *Històries troyanes* de Guido delle Colonne, traduïdes al català pel protonotari Jaume Conesa prou literalment per poder influir sobre la «valenciana prosa», Aquil·les envia el seu secretari a la mare de Polixena, i quan aquest torna amb noves esperançadores, l'heroi, «hoyda la resposta del seu missatge, de ses dolors se alleujà, car la esperança d'aquellas paraules alegrà fort son coratge, e sots confiança d'aquellas queucom reposà».[43] Corella s'imagina una carta d'amor d'Aquil·les semblant a les dues requestes d'amor que ell mateix havia enviat, o enviarà, a Iolanda d'Urleda, pseudònim, crec, de Leonor de Flors. I si imaginar-se un carteig entre Aquil·les i Polixena era un exercici escolar, moltes d'aquelles «requestes d'amor» i poesies d'amor no eren més que passatemps trobadorescs.

També el *Plant de la reina Hècuba*,[44] on aquesta confia al paper el que es va dir a la cort quan Pirro degollà el rei Priam i Polixena i tirà d'una alta torre el fillet d'Hèctor, és un exercici d'imaginar-se detalls no descrits en textos antics, per moure el lector al màxim de dolor.

M'agradaria obrir ací un llarg parèntesi per comparar els escrits de Corella amb les seves fonts, fonts limitades a pocs textos, entre els quals no cal imaginar-se ni Virgili ni els drames de Sèneca, ni tampoc vells manuscrits llatins amb les obres originals d'Ovidi. Però crec que

41. Compareu la traducció de Francesc Alegre, impresa a Barcelona el 1494: «Vengué la sort a mi per a provar les forces de mon enginy en descobrir l'amagat cavaller... Fengint ésser mercader entrí en lo palàcio de Licomedes... portant toques e joyes de diverses maneres que solen molt les dones estimar; entre les quals havia mesclat algunes armes..., lo escut y la lança» (fol. 108).

42. Veg. KATHERINE CALLEN KING, *Achilles amator*, «Viator», 16 (Berkeley, 1985), pàgs. 21-64.

43. *Històries troyanes*, ed. MIQUEL I PLANAS (Barcelona, 1916), pàg. 246.

44. Nova ed., tenint en compte el ms. de Cambridge, amb estudi introductori, per LOLA BADIA, cit. nota 30.

és millor deixar això per als col·legues que aniran preparant, a poc a poc, edicions de Corella crítiques i anotades. Aprendrem aleshores a distingir entre traduccions amb poques intervencions de Corella; traduccions revisades diverses vegades; i tractaments lliures d'un tema després de la lectura d'algunes fonts. Tots tres procediments tenen l'origen en exercicis de retòrica. Amb tot i que es tracta de catorze històries ovidianes, presentades en vuit textos que compten 4.890 ratlles en l'edició de Miquel i Planas, crec que tota aquesta etapa durant els estudis de teologia de Corella no s'estén a més d'un any. Jo dataria tots els textos mitològics entre els anys 1460 i 1465, els anys que Joanot Martorell estava redactant el seu *Tirant lo Blanc*.

La diatriba contra el cavaller Bernat del Bosch que comença «In utroque iure gran doctor...» ha d'ésser anterior al 1466, quan van cremar aquest pobre sodomita, si no és que Corella la va redactar precisament per l'execució. La poesia conté un epitafi, forma literària que agradava molt a Corella.[45]

Del mateix període podem datar *La vida de santa Anna*. Està dedicada a Iolant de Monpalau, emparentada de forma llunyana amb Corella. El 1461 s'havia casat amb el cavaller Lluís de Castellví, un dels contertulis a casa d'en Mercader. El matrimoni estava preocupat de no tenir fills, cosa que explica la seva devoció a santa Anna. La relació d'aquest text amb les seves fonts llatines és semblant a la de les proses mitològiques amb Ovidi: Corella no tradueix literalment, sinó que adapta i amplifica una compilació d'extrets, i revisa diverses vegades el seu treball per afegir-hi inspiracions del moment. El llatí medieval simple de textos consultats per Corella explica, crec, l'estil relativament senzill de la seva versió, i no cal pensar en una evolució lingüística de l'autor ni en una voluntat d'adaptar-se al nivell educatiu de la senyora de Castellví.

La diatriba contra Joan Bosch, amb ratlles mig en llatí mig en valencià, recorda les cobles «de dos senys», on els primers hemistiquis i els segons hemistiquis es poden llegir com a textos separats. La cobla «De béns plaer» tant diu, doncs, que Corella *no* està «desitjós de pendre mu-

45. Veg. RIQUER, *Història de la literatura catalana*, cit., pàg. 288.

ller», com que està «de pendre muller ben cobdiciós», com que «pren en repòs pensar en la mort». Fenollar havia enviat a Corella una cobla segons el mateix procediment, dient-li que és, o bé no és, «Un altre sent Pau...». Però Fenollar diu en aquesta cobla que Corella fa sermons en el temple, i per això crec que s'equivoca Miquel i Planas de veure-hi una demanda sobre les raons del seu refredament religiós. Fenollar demana en una altra ocasió a Corella «si mata pietat». En la seva resposta, «És pietat...», amb les mateixes rimes, Corella fa al·lusió a Dido i a «los Segundins (que) moriren tots per haver llibertat»; l'afegitó «segons que yo puc conèixer» em fa creure que Corella s'havia assabentat recentment que Sagunt era el nom antic de Morvedre.

Encara que Corella no havia volgut jutjar el debat poètic entre Fenollar i tres amics seus, li agradava participar en tertúlies i certàmens literaris. El 1474 va sotmetre a un certamen en llaor de la verge Maria una poesia de 66 versos, aprofitant força una tres cops més llarga *Vida de la sacratíssima verge Maria* redactada ja abans. No fou premiada, però Corella l'afegirà al *Primer del Cartoixà*, publicat el 1496. La famosa *Oració a la verge Maria*, que probablement data del mateix any, es publicarà el 1493 i el 1497.

La Història de Josef, fill de Jacob ha de ser posterior al 1469 perquè Corella s'hi anomena mestre en teologia.[46] En aquest text usa freqüentment com a font la Bíblia, igual que en la primera part de la *Història de santa Magdalena*, «trellada(da) dels sants doctors... per obeir a les honestes pregàries» de la senyora viuda Leonor de Flors de Vallterra, que s'havia casat el 1482. A partir del cap. 23 Corella segueix la llegenda medieval de la conversió de la parella reial de Marsella —desesperada de no tenir fills— i del seu viatge a Jerusalem, divulgada per la *Legenda aurea* de Jaume de Varazze i per textos provençals.[47]

46. El prevere Joan Carbonell publicarà el 1502 una *Història de Josef, espòs de Maria* per una senyora qui havia estat «moguda... e consolada així per la història com per lo delicat modo de dir» del llibre sobre l'altre Josef fet per Corella. Veg. AGUILÓ I FUSTER, *Catálogo*, cit., pàg. 325.

47. Veg. CATHERINE VALAY-VALLANTIN, *Conte et récit hagiographique: le miracle de Marie-Madeleine*, «Medieval Folklore», I (1991), pàgs. 94-118.

Segons arguments prou convincents[48] podem deduir que Leonor de Flors era la destinatària de diversos poemes d'amor de Corella. La coincidència del senyal «Flor d'honestat» a la fi de la *Vida de Magdalena* i en l'endreça del breu poema «Mos ulls tancats perquè altra no mire... la mort soplic los tanque» ens fa pensar que Corella estava enamorat d'ella. Les lletres i versos d'amor podrien ser anteriors al casament de Leonor, i anteriors també al naixement del primer fill de Corella amb Isabel Martines de Vera a qui, ben probablement, no havia escrit mai cap poema.

El grup de poemes adreçats a Leonor comença amb «Del jorn que us viu, d'altra gens no·m pot plaure». De quan Corella era encara optimista daten les dues lletres en les quals s'adreça amb el pseudònim «Yolant d'Urleda», que comencen «Sinó sola vós neguna altre a ma passió remei donar és possible». Corella li demana una entrevista, exactament com fa en la poesia «Una sou vós...», i que li indiqui les condicions amb les quals acceptaria el seu «servir». Cal comparar aquestes dues lletres amb el debat entre Bernat Fenollar i Isabel Suaris,[49] on l'enamorat demana igualment una entrevista i que la dama li mani «lo que més difícil vos semblarà, perquè yo, complint-lo, alcance aquella glòria que·n servir-vos està». Ni les cartes ni les cobles que s'hi prometen van tenir efecte.[50] En el cas de Corella, que probablement

---

Jaume Gassull es basarà en Corella en la seva *Vida de santa Magdalena en cobles*, del 1496, impresa el 1505.

48. ROMEU I FIGUERAS, *Dos poemes*, cit. nota 23, pàgs. 157 i ss.

49. Ed. per MAX CAHNER, en «Els marges» de 1974, pàgs. 71-76; segueixo la nova ed. d'ANTONI FERRANDO, *Un precedent del bilingüisme literari valencià: la tertúlia d'Isabel Suaris a la València quatrecentista*, «Boletín de la Real Academia de Buenas Letras de Barcelona», XXXVIII, 38 (1979-1982), pàgs. 105-131. Recordem que també mossèn Vinyoles, un altre amic de Fenollar, estava «desdenyat de sa senyora»; veg. ANTONI FERRANDO, *Narcís Vinyoles i la seua obra* (València, 1978).

50. No veig com es pot dir que en la segona lletra l'escriptor «expressa la seva satisfacció d'amant correspost», com fa ROMEU I FIGUERAS, *Dos poemes*, cit., pàg. 140.

igualment havia inclòs versos en les seves cartes, la resistència de la dama honesta el condueix a l'acusació fàcil que, si no l'escolta, el matarà, topos que usa en la cobla «Si en lo mal temps...», en les vint ratlles «És vostre cor d'acer...», en la balada de la garsa[51] i de la merla —on un dels dos ocells anuncia a l'altre «la trista mort / d'aquell que ara no voleu»—, i finalment en les tres cobles conegudes avui com *La sepultura*,[52] on Corella diu a la dama: «M'haveu llançat del segle / Ab honestat matant... aquest (ço és, el poeta) qui fon un fènix / en vera amor». Si la imatge del fènix podria ser un record d'amors anteriors del poeta, la promesa que fa a la dama de «restaurar(-li) lo viure» sembla una al·lusió al viduatge d'ella. Però Corella ha de donar-se per vençut en el poema «Des que perdí a vós...», on afirma que viu ara castament, sense posar-se mai «rama vert florida», una altra al·lusió a «Flors», igual que en fa al nom 'Leonor' en el poema «No fon tan gran...», parlant de la «lleona» que ressuscita els seus cadells.[53]

La sepultura que s'anuncia a la dona despietada en aquesta poesia recorda la descripció de la tomba de Francí Aguilar, mort el 1482. Corella, amb evident interès estètic en les arts plàstiques i musicals, com també en joies i vestits, descriu les set virtuts representades al·legòricament i transcriu les inscripcions bíbliques llatines. La introducció a aquest text, on Corella descriu el seu passeig vespertí per descansar dels seus estudis teològics, recorda l'inici de la seva visió davant l'altar de Santa Maria de Gràcia.

51. Dient que la garsa tenia els «peus verts», Corella no comet un error ornitològic ni es permet una llicència poètica, sinó una al·lusió a «Flors».

52. Nova ed. en l'estudi d'EDUARD J. VERGER, *«La sepultura» de Roís de Corella, amb una postil·la*, dins *Estudis de literatura catalana en honor de Josep Romeu i Figueras*, II (Montserrat, 1986), pàgs. 357-365.

53. Veg. BRUNETTO LATINI, *Llibre del Tresor*, trad. cat. ed. ENC, 111 (Barcelona, 1976), pàg. 80: «Los leonets... stan spasmats tres jorns axí com a morts; tant que son pare ve... qui·ls crida tan fort de sa veu que·ls fills se leven e tornen vius».

El 1482, Corella s'ocupava —amb «suasió, consell e instància»— a fer imprimir el *Primer del cristià* de Francesc Eiximenis. L'impressor Palmart s'haurà posat a continuació a compondre el primer volum del *Dotzè*, publicat en març del 1484 «per prechs e instància dels reverents e honorables senyors... de València». Corella, ¿havia finançat ell mateix l'edició del *Primer*? ¿Fou ell qui va convèncer els consellers de finançar l'edició del *Dotzè*? Per què s'interessava en aquest franciscà d'exactament cent anys enrera? S'havia adonat Corella de la importància de la nova invenció de la impremta? No ho sabem, com tampoc no sabem res de les circumstàncies en les quals Narcís Gual, el 1486, va copiar una sèrie d'obres de Corella en el manuscrit dit *Jardinet d'Orats*.[54]

És una altra peça de circumstàncies la *Visió a la porta de la senyora nostra de Gràcia*. Un any després d'un certamen de poesia sobre la Immaculada Concepció, el prevere Ferrando Dies va anunciar un premi per a la millor obra en prosa sobre el mateix tema. Corella no podia dormir de tant pensar com participar al certamen; va de passeig —a mitjanit— i veu a l'església de Sant Agustí el nou altar que reemplaçava el que havia estat destruït per un llamp en un senyal diví. Observa com la Verge explica a mossèn Dies els quatre fonaments i les set raons de l'excepció de Maria del pecat original. A part dels elements doctrinals de l'obra, tot ens recorda la descripció de la tomba de Francís Aguilar. No em sorprèn que Corella no hagi guanyat cap premi, però Dies, impressionat per la «molta facúndia de eloqüències e grans sentències», va fer publicar el text de Corella de 1488, plegat amb l'estudi vencedor de Bartomeu Dimas i un sermó del mestre Felip de Malla. Un exemplar d'aquest incunable havia estat consultat per Riquer, però es dóna ara per perdut. Publicaré aquest text en una altra ocasió.

54. *Orats* —si no es tracta d'un simple error en lloc de *enamorats*— podria referir-se a l'últim esglaó de l'escala de l'amor —amar fins a l'oradura— que l'autor de la *Faula de les amors de Neptuno i Diana* veu en el pati de la torre de Venus. Veg. l'ed. en el *Novelari català* de MIQUEL I PLANAS, o la reed. dintre de les *Novel·les amoroses i morals* a cura d'AUGUST BOVER i ARSENI PACHECO (Barcelona, 1982; MOLC, 73), pàg. 99.

El 1480 s'havia imprès a Barcelona el *Psalteri* tret de la Bíblia valenciana completa atribuïda a Bonifaci Ferrer, publicada el 1478. Un lletrat com Corella segurament no podia estar content amb aquesta versió massa literal; per això, el 1490, va publicar la seva pròpia versió. L'estudio en un altre lloc.[55]

Finalment, en la dècada dels noranta, última de la seva vida, Corella es dedica a traduir els quatre volums de la *Vida de Jesucrist* del cartoixà Ludolf de Saxònia, «obra profunda, alta, ampla i llarga» segons explica al destinatari, el frare Jaume del Bosc, síndic de l'orde de Montesa.[56] La publicació comença en febrer del 1495 amb el *Quart*; el *Primer* és del 13 d'abril 1496, i el *Segon* del 1500, després de la mort del traductor. El *Terç* no duu data, i no n'hi havia còpies entre els 780 exemplars del *Primer* i *Quart* dipositats en una cambra del convent dels Franciscans a la mort del traductor, propietari, sembla de tota l'edició.

Confrontat amb un text tan extens, Corella traduïa sovint prou lliurement, permetent-se resumir algunes glosses i d'ometre certes citacions «perquè prolixitat no·ns enuge» (vol. 1, fol. 96); es limitava a afegitons poètics, com els adjectius en les expressions següents: «lapídees taules, deífica speciosa cara, ineffable eucaristia, claredat lúcida, nefandíssims ypòcrits, iracundos hòmens feroces, fumoses flames, fraudulent diabòlica astúcia, delitós verger ameníssim, la verd florida romanguera», etc., o a amplificacions fàcils, com traduint un simple *hic* amb «en aquesta pobra, dejectada, miserable posada». Cadrà encara investigar si treballava sobre una

55. *Observacions sobre el «Psalteri» de Joan Roís de Corella i d'altres traduccions dels Salms*, dins la *Miscel·lània Jordi Carbonell*, 1, «Estudis de Llengua i Literatura Catalanes», XXII (1991), pàgs. 27-59. Potser Corella va aprofitar el seu ensenyament universitari per treballar en la seva versió dels salms. ALMIÑANA (pàg. 402, nota 323) cita una carta dels consellers que li prescriuen pel 1483 la lectura dels salms.

56. Ed. del pròleg al *Primer* dins *Obres*, pàgs. 445-447. A Igualada, cap al 1912, algú va publicar l'*Oració del Cartoixà*, compilant totes les oracions disperses en els quatre volums.

edició primerenca del Cartoixà[57] plena d'interpolacions de pietat franciscana.[58]

Hem dedicat una llarga estona a la llista de les obres de Corella, i encara cal mencionar alguns textos perduts. Així *les tres lissons de morts*, potser una breu descripció de l'encontre dels tres vius i dels tres morts representat freqüentment en el segle quinze, junt amb la dansa de la mort introduïda a Catalunya per Pere Miquel Carbonell,[59] o bé «la bella obra *sobre lo Passis*» que el fill de Corella tenia llicència per a imprimir el 1502, o bé els breus textos que es trobaven en els folis arrencats del *Jardinet d'orats* i del manuscrit de Mayans, i finalment els seus sermons. Amb tot i això no crec que Corella es pugui qualificar de polígraf. Que hagi escrit alguns «versos amatoris del gènere d'Ovidi» és ben possible, igual que és temptador identificar aquest «poeta valencià» al qual —segons havia llegit Víctor Balaguer a l'arxiu d'Alcalá de Henares— la Inquisició condemna «a silenci perpètuo», i a la crema dels seus manuscrits, amb el nostre Corella.[60]

57. Recordem que l'any 1482 Pere Miquel Carbonell s'havia comprat el segon volum del *Cartoixà* publicat el 1478 a Nürnberg, exemplar conservat avui a la Biblioteca universitària de Barcelona.

58. Observem certa monotonia en els afegitons de Corella —o del revisor del text llatí original. Per exemple: En tres llocs del primer volum (fol. 24a, 30d, i 95c) s'afegeix la mateixa imatge: «les claustres de liris del verge ventre de la verge donzella» (text llatí editat el 1878: «in claustro utero virginalis»), «benignament comportà la stretura del strado perquè sta enramat y circuhit de liris» («patienter sustinet»), «entre los liris de la sua castedat te pogué concebre hi parir, les claustres de la sua virginitat tancades» («salvo pudore, sine corruptione»). Compareu en la *Vida de la verge Maria* 2.2.9: «Déu vostre fill tingués dins en la claustra / en gran repòs dormint en vostres lliris», i en el *Parlament* 5.15 (Tereu i Filomena): «Entrant en los prats de la casta pudícia collí los lliris de la sua virginitat honesta». El clixé facilita l'amplificació, però frena la imaginació creativa.

59. Veg. l'estudi de MARGHERITA MORREALE a «Boletín de la Real Academia de Buenas Letras de Barcelona», XXXV (1973-1974), pàgs. 257-263; cf. *ibid.* XLI (1987-1988), pàgs. 57-62.

60. Citat per JOAN FUSTER ja a «Serra d'Or» 25 (1983), pàg. 259, i després dins *Lectures d'Ausiàs Marc en la València del segle XVI*, ed. a *Llibres i problemes del Renaixement* (València-Montserrat, 1989), pàg. 80.

Però no crec que fos la Inquisició que el va limitar a fer adaptacions i traduccions de textos religiosos. Si mirem el conjunt de la seva obra, notem una certa manca d'una força interior constant que l'empenyeria a la creativitat. Els textos relacionats amb la Caldesa surten d'una hiperactivitat provocada per una ofensa a l'amor propi, i els textos relacionables amb Leonor de Flors són també deguts a impulsos momentanis d'enamorament i de desil·lusió. No veig cap raó per postular «innombrables aventures amoroses»,[61] ni dotzenes d'obres perdudes.

Un cop doctorat en teologia, Corella estava probablement ocupat deu hores al dia explicant la Bíblia i preparant sermons. Alguns fets concrets li feren prendre la ploma per redactar una diatriba, un epitafi, una breu prosa, o una traducció d'un text religiós. Li agradava escriure i treballar la llengua, i ens l'imaginem gran lector i participant actiu en tertúlies i certàmens poètics. Però no crec que tingués l'ambició de fer cicles de poesia, o d'aplegar materials per a un llibre original, sigui de ficció o de teologia. Tanmateix, ¿podrem reptar-lo de no haver-se buscat corresponsals humanistes per a debats de més transcendència?, de no haver escrit un tractat *De excellentiis linguae valentinae*?, de no haver aprofitat la nova tecnologia de la impremta per publicar un text antic, o una traducció seva d'un text clàssic, o un comentari d'un text patrístic, o almenys una plana d'introducció al *Primer* d'Eiximenis? Corella no s'havia buscat fama com a cavaller, però tampoc com a home de lletres, amb vistes més europees.

3. La concordança

Per l'estudi de la llengua d'un autor és de gran utilitat una concordança de les seves obres. Ja en l'Edat Mitjana alguns frares van passar llargs anys fent llistes alfabètiques dels mots de la Bíblia. Els primers projectes per demostrar que l'ordinador pot servir també en el camp de les humanitats foren precisament concordances.[62] A més de concordances

61. Carbonell, *Obra*, cit., pàg. 17.

62. Recordem la concordança de sant Tomàs del pare Busa. Com a treball de pioner sobre un autor en català veg. Albert Hauf, *El lèxic d'Ausiàs March:*

publicades van aparèixer també edicions de textos que inclouen la concordança en microfitxes. A poc a poc s'estableixen ara arxius nacionals per a tota mena de textos llegibles per ordinador, com per exemple el Centre de Tractament de Textos Catalans que dirigeix Joaquim Rafel i Fontanals a la Universitat de Barcelona, o l'Arxiu informatitzat de textos catalans medievals, iniciativa de Joan Torruella i Jeremy Lawrance a la Universitat Autònoma de Barcelona.

Fer una concordança, amb el programa que sigui,[63] és tan sols *una* possibilitat. Hom pot comparar entre elles les diverses obres d'un autor, o parts d'una obra —per exemple la secció que Corella diu escrita de Fenollar en el *Judici de Paris*. Podem fer llistes d'al·literacions, de desinències, llistes amb alfabetització a l'esquerra o la dreta del mot clau, llistats de freqüències, etc. Introduint codis en el text de base podem extreure'n els noms propis, les citacions, els adjectius, o tot altre detall que s'hi hagi marcat. Els límits no són d'ordre tècnic, sinó lingüístic, inherents en el text que s'analitza. És preferible desambigüitzar els homògrafs, distingint, per exemple, *mes* nom, de *mes* pronom possessiu, de *mes* adverbi sinònim de 'però', de *més* adverbi sinònim de 'pus', de *mès* participi de 'metre', i de *mès* pretèrit de 'metre'. Si això sembla molta feina, encara ho és més lematitzar la concordança, agrupant les diverses formes declinades o conjugades d'un mot en un ordre acostumat (*sóc/só..., ets..., fuy..., seré..., estat*, etc.).

La meva transcripció de les obres de Corella —completa excepte per a les traduccions del *Psalteri* i del *Cartoixà*—, cap en dos disquets. Els dipositaré, amb un exemplar en paper del text i de la concordança, a la Universitat Autònoma de Barcelona. Com que vaig regularitzar

---

primer assaig de valoració i llista provisional de mots i de freqüències, dins *Miscel·lània Pere Bohigas*, III, «Estudis de Llengua i Literatura Catalanes», VI (1983), pàgs. 121-224. Veg. ara JOAN TORRUELLA I CASAÑAS i JEREMY N. H. LAWRANCE, *Un projecte d'arxiu informatitzat de textos catalans medievals: algunes normes*, «Llengua & Literatura», 3 (1988-1989), pàgs. 481-505.

63. Jo vaig fer ús de l'«Oxford Concordance Program», elaborat sota la direcció de Susan Hockey. Un soci de l'AILLC, Lluís Hernàndez Sonali, de Pineda de Mar, ha posat a punt un programa per a l'anàlisi de textos catalans.

l'ortografia, el meu text no pot servir per estudiar els costums ortogràfics dels copistes. Fonemes distingits avui amb diacrítics (excepte *ï* i *l·l*), noms propis, mots llatins, versos, substantius, adjectius, verbs i adverbis descriptius van marcats amb codis.

Una primera feina que podem demanar a l'ordinador és de fer estadístiques. Aprenem que hi ha gairebé 97.000 mots en el corpus. Comparant això amb els més o menys 400.000 mots del *Tirant lo Blanc* traiem una primera conclusió: Martorell, fins i tot si una quarta part d'aquests 400.000 mots fos de la ploma de Galba, ha escrit almenys quatre vegades més entre 1460 i 1467 que Corella entre 1458 i 1488. Però més important que el total de mots, els «token», és el total de formes diferents, els «types», o encara millor, de lemes. Així, a base de la llista *bell* 12, *bella* 62, *bellea* 98, *bellees* 4, *belles* 9, *bells* 4, l'ordinador conclou que són 189 mots repartits entre sis lemes/entrades; però cal una etapa addicional, difícil d'automatitzar, per fer destacar que tan sols tenim dos lemes/tipus: el nom *bellea* i l'adjectiu *bell*. Sense més precisió en aquest respecte, és perillós de comparar els 8.810 lemes diferents en Corella amb els 6.200 lemes en el *Tirant*.

La llista de freqüència té, doncs, una utilitat relativa. No sorprèn que *de* és el mot més freqüent, amb 4.286 usos, als quals cal afegir els usos de *d* amb apòstrof, i de *del* i *dels*, pujant el total a 5.724 usos. En segon lloc ve l'article femení *la*, amb 4.203 usos, ben abans de l'article masculí *lo*. Afegint-hi els articles plurals i indefinits rebem un total de 9.797 articles. Es troben també més de mil vegades els altres mots amb funció gramatical, les conjuncions, els pronoms, les preposicions i totes les formes dels verbs auxiliars.

¿I quins són els mots-conceptes més freqüents? L'adjectiu *gran*, amb 479 usos (més 38 plurals), adjectiu no molt expressiu. *Tan/tant/tanta/tants/tantes* s'usa 674 vegades (94 cops *tan gran*), mostrant, potser, amb els 414 *més*, l'estil emfasitzat i exagerat de Corella. Hi ha 193 exclamacions *oh*. Els gairebé 400 *perquè* i 126 *però* reflecteixen la seva manera de raonar, i els 292 *jo* mostren la veu de l'autor que s'identifica amb els seus personatges, interpel·lats amb 539 *vós* i *tu*. ¿I el nom més freqüent? *Vida*, amb 393 usos, seguit de *mà/mans*, *món* i *paraules*, d'una mica més de tres-cents usos cadascú. *Amor* es troba 254 cops. La forma *mort* és més freqüent, però pot ser nom, adjectiu o participi. Que

Déu/déu apareix tan sovint, igual que *fill, senyor, pare, rei, mare, senyora, sant/santa*, es deu probablement al contingut dels textos estudiats. Potser permet alguna conclusió sobre l'ideari de l'escriptor el fet que els mots següents es troben més de cent vegades: *cos, dolor, pensa, ànima, temps, ensems, terra, persona, ulls, major, extrema, veritat, miserable, llàgrimes, cruel, bellea*. Però hauríem d'agrupar tots els mots d'un mateix camp semàntic per veure millor les arrels de la inspiració de Corella, i per fer comparacions amb d'altres autors.[64]

No crec que siguin xifres i estadístiques les que convencin els escèptics de la gran utilitat d'un bon programa de concordança, sobretot si el grau de codificació del text no permet, per exemple, d'una banda de distingir entre *parle* primera persona de l'indicatiu, i *parle* forma del subjuntiu, però d'altra banda de comptar juntes totes les formes conjugades del verb *parlar*. Amb temps i paciència, tot això és possible, però com que la persona que prepara el text informatitzat no pot preveure tots els usos que hom en voldrà fer, no sap quins detalls afegir a la simple transcripció. Jo, per exemple, en transcriure Corella, vaig tenir problemes de codificació de les categories gramaticals. Em fa l'efecte que Corella hi volia causar certa ambigüitat. Així, en *eternament eleta verge mare de Déu*, el mot *eleta* té assonàncies de participi i d'adjectiu, *verge* de nom i d'adjectiu.[65] Les edicions modernes de Corella, que volen ajudar el lector amb gran abundància de puntuació, no permeten reviure l'impressió d'un oient o lector del segle quinze, que igual podia entendre «eleta verge, mare de Déu», que «eternament eleta, verge mare».

64. Un exemple: Tinc la impressió que Martorell (i Galba?) usa més termes per descriure dolors i penes que Corella. No trobem en Corella ni *angústia*, ni *aflicció* (però *afligir* i *afligint* sí), ni *amaritud*, ni *tribulació* (però formes de *tribular* i *atribulat*), i un sol ús de *congoixa*, set usos de *lamentació/-ons, lamentar*, contra seixanta en el *Tirant*, etc.

65. Més exemples: «aquella verge infanta; la humil tostemps e verge intemerada; una verge donzella; lo meu humil noble devot mossèn Dieç; lo meu amat devot gloriós Agostí; als meus amats devots reverents vicari general e canonges; ell, envejós miserable; fama de grosser porfidiós», i els epítets de Déu «omnipotent poderós», «infinit perfet» i «infinit piadós», etc.

L'investigador que rep d'un arxiu de textos informatitzats una còpia no marcada pot introduir-hi durant una lectura interactiva tots els codis que vulgui, igual que en temps passats hauria transcrit fitxes. Jo vaig marcar amb un senyal «invisible» les frases on avui dia posaríem una conjunció, cosa que m'ha permès treure del corpus en pocs segons més de dos-cents exemples del tipus *me dolc en algun temps sia ver ma tristor finar puga* [14].[66] La codificació dels mots llatins usats per Corella va permetre establir-ne una llista a part [4] i un índex de citacions [25]. La codificació dels noms propis —amb el vell problema de les personificacions, com Fortuna i Aurora, i de les substitucions del tipus *mare de Déu* per *Maria*— va facilitar l'elaboració d'una llista [3] i d'un índex [32]. La codificació dels noms, adjectius, verbs i adverbis està a la base de sis llistats. Les llistes 22 i 24, amb les frases que acaben amb un substantiu (815 exemples) o amb un adjectiu (235 exemples) no són de gran interès, però és ací on millor podem estudiar l'ús del ritme per acabar frases, amb intenció d'imitar els *cursus* clàssics o no. La llista 23 presenta les 950 frases que acaben amb verb, verbs sovint força allunyats dels seus subjectes o objectes, com per exemple en la frase de trenta mots a l'inici del *Plant de la reina Écuba* que es pot resumir així: «Los camps..., no solament tints mas... de sancs enemigues... abeurats, fertilitat als sol·lícits llauradors prometien». La meva transcripció no permet distingir fàcilment construccions 'subjecte-objecte-verb' de construccions 'objecte-subjecte-verb'. Semblantment, si demanem a l'ordinador treure del corpus totes les combinacions d'un verb conjugat amb un infinitiu [20], i admetem que entre les dues formes verbals hi pugui haver dos o tres altres mots, rebrem una massa enorme d'exemples, dels quals caldrà eliminar manualment gairebé la meitat. Finalment, però, tindrem prou casos per veure que el verb conjugat sovint fa funció d'un verb auxiliar, determinant alguna modalitat de l'infinitiu, com per exemple l'aspecte incoatiu, perfectiu,

66. JOSEP ALMIÑANA ha introduït en la seva transcripció paraules «que clarament falten» (pàg. 319), imprimint ací *me dolch (que) en algun temps sia ver (com) ma tristor finar pugua*. Per construccions sense *que* veg. la concordança especial núm. [14].

atenuant, freqüentatiu, etc. Són freqüents sobretot *poder* i *voler*, però vegeu també *assajar, bastar, començar, esperar, deixar, forçar*, i *deure*; per exemple: *oir podien, poguí veure, no vull negar, jurar volia*, etc. Que darrera això hi ha una voluntat d'estil ho veiem en les traduccions: «en valenciana prosa» de Bernardí Vallmanya, que tradueix les formes castellanes «conozco / vi / tomaste / perdiste» amb «puch conèixer / poguí veure / volguist prendre / has volgut perdre», etc.[67]

Una altra construcció típica de la «valenciana prosa» amb dues formes verbals és la combinació d'un participi amb un verb conjugat, del tipus *plorant planyien* [17]. Hi ha uns 250 exemples de col·locacions immediates, i centenars més on els dos verbs van separats per d'altres mots. Aquesta construcció representa una evolució del tipus medieval *plorar e plànyer*, que també es troba en Corella (veg. llista 9). En general, però, Corella evita la parataxi, donant al verb subordinat com a participi o gerundi la funció de marcar l'aspecte. Per exemple: «amant estimava / lamentant deplorava / murmurant respós / la cara banyant regaven / cremant encenia / delliurant rembre / tenyint colorava / lo meu cor travessant esquinça (dos exemples), etc.[68] Els dos verbs combinats així no han de ser per força del mateix camp semàntic. Sobretot en construccions amb participis del passat hom vol evitar la parataxi [16]. La frase «arribats en Egipte... Josef... veneren» és sinònima de «quan arribaren... veneren», i un pas cap a la construcció dita d'ablatiu absolut, pas no sempre fàcil, com veiem en la frase següent, on la funció gramatical de Leander és plurivalent: «vengut Leander a... Cestos, ab la discreta vella concertant acordaren com a... Hero presentar se poguera».

Sinònims agrupats en parataxi com *plorar e plànyer* són relativament rars en Corella. Encara que hi ha en les llistes d'expressions

67. Veg. CURT WITTLIN, *La «valenciana prosa» del traductor Bernardí Vallmanya*, dins *Miscel·lània Joan Fuster*, I, ed. A. FERRANDO i A. HAUF (Montserrat, 1989), pàgs. 125-151.

68. Aquí també la puntuació moderna desambigüitza indegudament el text original. Observeu, per exemple, com en la frase següent *servint* canvia de matisos si hom el fa seguir d'una coma: «(estudiant) com, en totes ses obres a ell servint poguera plaure».

binominals amb substantius [7], adjectius [8] i verbs [9] una bona dotzena de grups que recorden fórmules medievals, com *goig e alegria / amor e caritat / plors e sospirs / humil e afable / lleig e diforme / pressa e cativa / sobrat e vençut*, etc., no cal oblidar l'aspecte de traducció que tenen tantes obres de Corella i que traductors anteriors a ell, com per exemple Canals, haurien fet centenars de tals grups de sinònims.[69] Si en els primers dos volums de la seva versió del *Cartoixà* Corella usa encara deu vegades *goig e alegria*, és per traduir els mots llatins *exultatio, jubilus, gaudium, alacriter*, i *laetitia*. Un estudi més detallat mostrarà, crec, que Corella era conscient de la riquesa que hom guanya si no tracta tots aquests mots com a sinònims, però amplifica el vocabulari català per poder expressar nous matisos en aquest camp semàntic, distingint, doncs, *goig* de *alegria*, i introduint a més mots com *gaudi* i *jocunditat* (*Cartoixà* 1. 26 a). Un cop el lector ha après a fer una distinció entre *goig* i *alegria*, l'escriptor pot tornar a combinar els dos mots, ja no sinònims.[70]

Un capítol important en la descripció de l'estil de tot autor és la col·locació de substantius amb adjectius, i de verbs amb adverbis. Corella, revisant les seves obres com pocs autors ho feien abans d'ell, haurà introduït en rellegir-les centenars d'adjectius i adverbis, o substituït mots més expressius a d'altres judicats fluixos. Demanant al programa de concordança d'aplegar les combinacions de noms amb adjectius, en l'ordre que sigui i amb dos o tres mots que poden separar-los, acabem amb milers d'exemples. En transcric en les llistes 11 i 12 uns vuit mil, eliminant els casos amb adjectius no avaluatius (conservant, per exemple, *greu pecat, nit quieta, dreta senda, miserable vida, gran doctor*, però no *pecat original, nit passada, dreta mà, present*

69. Veg. el meu *Repertori d'expressions multinominals i grups de sinònims en traduccions catalanes antigues* (Barcelona, IEC, 1991).

70. He compilat una llista de grups sinònims en el *Tirant lo Blanc*, en preparació de la meva contribució als *Studia in honorem prof. M. de Riquer*, II (*Grupos de sinónimos y fórmulas multinominales en la antigua traducción castellana del «Tirant lo Blanc»*, Barcelona, 1987, pàgs. 467-480). *Goig e alegria* s'hi troba tres vegades, més tres cops *festa e alegria* i dos *plaer e alegria*.

vida, gran conestable). Per raons tècniques no surten en la llista, encara que serien dels més interessants, hipèrbatons on intervenen d'altres noms i adjectius, com per exemple *ulls d'alegres llàgrimes plorosos*, o bé *vostra persona, per continuats plors e sospirs dèbil*. D'altra banda, calen tan sols uns pocs segons per trobar els cinc exemples on Corella fa quiasmes en l'ordre adjectiu / nom / nom / adjectiu sense mots addicionals, com per exemple *la profunda mansuetud e benignitat afable* (llista 21).

Les col·locacions de noms i adjectius es poden presentar o bé en columnes centrades en el nom [11], o bé centrades en l'adjectiu [12]. Això facilita comptar que en més del 80 per cent dels casos l'adjectiu precedeix el substantiu, i deixa veure fàcilment quins són els adjectius preferits per descriure certs noms, i viceversa. Com que he fet llistes semblants per al *Tirant lo Blanc*,[71] puc oferir algunes conclusions. Els vuit mil exemples de Corella són més que el doble dels exemples en el *Tirant*. Això vol dir que Martorell deixa quatre vegades més substantius sense adjectiu que Corella. Martorell, crec, estava més preocupat pel contingut de la seva novel·la que no per l'embelliment estilístic, o bé no tenia temps per fer una revisió estilística a fons. Ara, no tots els adjectius usats per Corella són molt expressius; així, dels trenta *abundància* que usa, vint-i-un van acompanyats simplement de *gran*, amb més expressivitat tan sols en la figura etimològica *redundant abundància*. Però cal notar que tan sols deixa nou vegades *abundància* sense adjectiu. Això recorda la situació en el *Tirant*, on trobem 30 usos d'*abundància*, tots excepte vuit emfasitzats amb *gran*. Semblantment, les *bèsties* en Corella són *braves, feres, implacables, innocents, mansuetes, grans, salvatges, miserables*, i *ignorants* (deixant-ne quatre sense adjectiu), mentre que Martorell tan sols usa com adjectius *feres, goloses* i *salvatges*, deixant-ne vuit sense adjectiu. És clar que moltes combinacions són clixés: els «fèrtils camps», el «trist carçre», la «feixuga

71. En preparació per al meu estudi *Pistes per a descobrir canvis introduïts per Martí Joan de Galba en el «Tirant lo Blanc» de Joanot Martorell*, «Afers. Fulls de recerca i pensament», 10 (Catarroja 1990), pàgs. 313-327.

càrrega», el «plaent dormir», la «febrida espasa», la «lúcida font», l'«ínclita fama», etc.[72]

Corella combina sovint dos o més adjectius d'una manera molt característica: sense conjunció [10]. Així trobem: *excel·lent virtuós llinatge / verd delitosa riba / afable graciós jove / rica pomposa senyora / odorants aromàtiques pólvores / cremants enceses antorxes / indòmits ferocíssims toros / forts animosos actes*[73] */ humil honesta donzella / vana mundanal pompa*, etc. Aquesta contribució és igual de freqüent que la parataxi amb la conjunció *i* o *o*, mentre que la separació dels adjectius davant i darrera el nom és sorprenentment rara.[74] A l'origen d'aquesta construcció hi ha agrupacions de tres o més adjectius, on tan sols els dos darrers van lligats amb una conjunció. De «resplendent, lúcida e daurada llana» hom passa a «resplendent lúcida llana» o bé «resplendent daurada llana», despertant amb *resplendent* un eco d'un adverbi: «resplendentment daurada».

L'estudi dels adverbis descriptius [13] no és molt interessant. Sorprèn la freqüència de *clarament*, per modificar els verbs *dir, manifestar-se, mostrar-se, veure* i uns pocs altres, i d'*eternament, humilment, justament, mèritament*. La comparació amb el *Tirant* ens fa observar detalls com, per exemple, els gairebé vuitanta usos de *contínuament* per Martorell, mentre que Corella usa tan sols dues vegades aquests adverbis, però disset cops *de continu*. Compareu l'ús relativament abundant per Martorell dels adjectius *bravament, graciosament, secretament*, i *cuitadament* (16, 27, 36 i 32 usos), absents de Corella, que prefereix en lloc d'aquest darrer adverbi l'expressió *ab cuita*, o usa onze vegades l'expressió *ab cuitats passos* seguida d'un verb de moviment. Si això sembla ser una preferència estilística, convida a conclusions psicològi-

72. El binomi «gloriosa fama», usat dotze vegades, és una revitalització de la fórmula medieval «glòria e fama», que Corella no usa.

73. El singular concideix amb la forma adverbial; compareu «la fort il·lustre senyora» i «lo fort virtuós ànimo», que igualment sona a 'fort i virtuós' i 'fortment virtuós'. Observem un cop més la polivalència adjectiu-nom; compareu «Déu, infinit, bo, immens»... amb «per Déu, infinit bo, són amades»; cf. nota 65.

74. Dos exemples: «greu pecat abominable / verd olivera e fèrtil».

ques el fet que Martorell usi 450 vegades l'adverbi *prestament*, més 200 vegades *prest* amb valor d'adverbi, cosa que contrasta amb els 9 usos de *prestament* per Corella, més una dotzena de *prest* adverbials.

És fàcil amb un programa de concordança fer llistats de mots triats per les desinències. Com superlatius en *-íssim* comencen tan sols a freqüentejar en el segle quinze, en vaig agrupar els més de dos-cents exemples de Corella [15]. Trobem sobretot superlatius sintètics formats a base de *sacra, honest, pur, gran i nefand*, amb 34, 14, 9, 8 i 7 exemples; però també trobem *afabilíssim, ameníssim, celeríssim, clementíssim, delicatíssim, ferocíssim, invictíssim*, i *velocíssim*.[75]

També és fàcil establir la llista de les al·literacions (6), com *virtuosa vida / jutge just / famolencs falcons / veloces vents*, etc., entre les quals hi ha algunes figures retòriques com *rosant ros / esperit espire / puritat pura*. El que l'ordinador no pot fer és eliminar els casos d'inicials repetides sense intenció estilística, com en *del dia* o *era en extrem*; i és difícil buscar al·literacions a distància («llàgrimes immundes los llave», o bé «crits d'agres espantables veus cridant»), al·literacions internes (*mar amarga* o *profundes inferns*), consonàncies (*extrema pena porta / la sua boca s'acostàs a la de Proca*), o jocs fonètics (*inestimable estima nostres penses suspenent espanta / sospirs spirant /*).[76]

Alguns mots els vaig aplegar a part, bé per facilitar la comparació de sinònims (per exemple *pus* i *més*, llista 19), bé per demostrar la diferència entre una alfabetització secundària a l'esquerra o a la dreta del mot clau. Els 3.300 pronoms possessius (*mon, meu, ma, mia...llur, llurs*) es troben en la llista 26, i els encara més nombrosos pronoms personals (*jo, m, em, me, mi*, etc.) en la llista 27. Per fer sortir plegades totes les combinacions dels pronoms tònics amb preposicions, he fet una ordenació alfabètica secundària a l'esquerra del mot clau (*a mi, ab mi, contra mi*...), però dels pronoms subjecte sembla preferible l'ordenació a la dreta, encara que en prou casos el verb precedeix el

75. Trobem un sol ús de *sereníssim*, superlatiu que Martorell usa 24 vegades.

76. Cf. en el *Tirant* cap. 238: «Un sospir que dels retrets del cor de Tirant spirant partia», i cap. 471: «Del retret de la mia ànima dolorosos sospirs spiren».

pronom («no tardí jo a respondre») o n'està separat («jo de la mort de mos fill me dolc»). ¿I com presentar els 2.500 exemples de *a, al* i *als* [28], o els més de 2.000 casos de *en*? L'ordre alfabètic tampoc no facilita l'anàlisi de les formes *qual, quals, que* i *qui* [29]. Ordenant els quatre mil exemples a l'esquerra almenys agrupem tots els *lo qual, al qual, del qual*, etc. Un cop més veiem que és millor facilitar a l'investigador el text informatitzat mateix, permetent-li d'aplicar-hi el programa més útil per al seu projecte particular.

L'ordinador, és clar, no sap què és un arcaisme, un valencianisme, un italianisme, o un llatinisme.[77] Però la concordança permet esbrinar ràpidament si un mot es troba o no en Corella. Trobem que evita certs arcaismes encara prou freqüents en el *Tirant*, com *ansià, cuidar, cogitar, jaure, fer sobres*, o bé formes de *cové (de/a/-/que)* de les quals en trobem vint-i-quatre en el *Tirant*, però tan sols dues en Corella. L'expressió cara a Martorell *pres NN del/per lo braç e...* (27 usos) és desconeguda per Corella.

Amb el seu aspecte sinòptic, l'índex de les formes [2] mou l'atenció sobre la freqüència de certs mots considerats aviat rars. Així, sota la lletra *i*, notem *impiadós, implacables* (sobretot *fats*), *la mortal inamistat, ínclita* (sobretot *fama*), *indomable, inefable, infernats déus* (44 usos), *infernal fúria*, 85 usos de *inic* i derivats, *inimicícia, inquirides paraules, inscrutable, intemerada, invictíssim*, etc. La llista de mots claus, de metàfores, dels jocs conceptuals, etc., s'haurà de fer, com des de sempre, durant una lectura detinguda del text, però la concordança permetrà completar i controlar aquests materials.

4. Llengua i estil

Un estudiós de la similicadència en la literatura catalana ha dit que «La prosa catalana des de Ramon Llull va sofrir una evolució el cim de la qual fou la "valenciana prosa"... el màxim exponent de la qual fou

77. Caldrà prestar molta atenció als italianismes. Per exemple, *feroce* usat set vegades (un únic *feroç*, a la fi d'una frase), forma usada també pel Marquès de Santillana (en rima amb *conoce*).

Roís de Corella».[78] Aquesta idea de l'evolució en el sentit de creixement fins a la hipertròfia fatal es troba, crec, a la base del nostre malestar amb tota periodització en la història literària i, sobretot, amb el concepte d'«humanisme» català. Gràcies a l'excel·lent exposició de la qüestió feta al col·loqui d'Andorra per Lola Badia no em cal entrar en detalls.[79] El que no s'ha mencionat prou és que la llatinització de la llengua dels notaris i escriptors es pot observar a tot Europa, i que el fenomen estilístic que ací anomenem «valenciana prosa» es dóna pertot arreu.[80] Els

78. LLUÍS GIMENO I BETÍ, *La similicadència durant els segles XIV i XV*, «Boletín de la Sociedad Castellonense de Cultura», LVII (1981), pàgs. 369-379.

79. LOLA BADIA, *L'«humanisme català»: formació i crisi d'un concepte historiogràfic*, dins *Actes del 5è col·loqui internacional de llengua i literatura catalanes* (Montserrat, 1980), pàgs. 41-70, reed. dins *De Bernat Metge a Joan Roís de Corella*, cit., pàgs. 13-38. Recordem que molts dels treballs de JORDI RUBIÓ I BALAGUER que cita Badia han ara estat reimpresos dins les seves *Obres*, vol. 8, *Humanisme i Renaixement* (Montserrat, 1990) (*Sobre els orígens de l'humanisme a Catalunya*, pàgs. 29-44; *Un bibliòfil català del segle XV: En Pere Miquel Carbonell*, pàgs. 90-100; *Sobre les causes d'una decadència*, pàgs. 137-144; *Sobre la cultura en la Corona de Aragón en la primera mitad del siglo XV*, pàgs. 163-179, *Humanisme i Renaixement (segle XVI)*, pàgs. 203-233; *Sobre Sal·lusti en la cancelleria catalana del segle XV*, pàgs. 296-304; *Humanisme i Decadència?*, pàgs. 352-366). Veg. també FRANCISCO RICO, *Petrarca y el «humanismo catalán»*, dins *Actes del 6è col·loqui internacional de llengua i literatura catalanes* (Montserrat, 1983), pàgs. 258-291.

80. Veg. per exemple, per al francès: JENS RASMUSSEN, *La prose narrative française du XVè siècle. Etude esthétique et stylistique* (Copenhagen, 1958); DANIEL POIRION, *L'épanouissement d'un style: le gothique littéraire à la fin du Moyen-Age*, dins HANS GUMBRECHT, ed., *Stil. Geschichte und Funktionen eines kulturwissenschaftlichen Diskurselements* (Frankfurt, 1968), pàgs. 29-44; per a l'italià: ALBERT BUCK i MAX PFISTER, *Studien zur Prosa des Florentiner Vulgärhumanismus im fünfzehnten Jahrhundert*, «Abhandlungen der Marburger gelehrten Gesellschaft», V (1971), pàg. 175 ss.; per a l'anglès: CRAIG KALLENDORF, *Latin Influences on English Literature from the Middle Ages to the 18th Century. An Annotated Bibliography* (New York, 1984); per a l'alemany: HEINRICH DORRIE, *Der heroische Brief. Bestandesaufnahme, Geschichte, Kritik einer humanistisch-barocken Literatur gattung* (Berlin, 1968); ECKART LUTZ, *Rhetorica divina. Mittelhochdeutsche Prologgebete und die rhetorische Kultur des Mittelalters* (Berlin, 1984).

historiadors de les literatures no catalanes poden declarar aquest període un preludi al Renaixement en les seves respectives cultures nacionals, afirmant que els excessos primerencs han estat corregits per generacions posteriors. Hom podria dir el mateix sobre la literatura en català si s'accepta el punt de vista que el nostre segle quinze servia de preludi a l'humanisme i un segle d'or en una altra llengua. Aquesta visió de la història seria dura d'empassar per a un catalanista, i molts prefereixen restar importància als «humanistes» dels Països Catalans. Els historiadors de la llengua castellana, francesa, anglesa i alemanya no tenen els escrúpols dels seus col·legues catalans. Rafael Lapesa, per exemple, en la seva *Historia de la lengua española*,[81] divideix amb tota naturalitat el capítol sobre la «Transición del español medieval al clásico» en el període 1400 a 1474, «Los albores del humanismo», i en el període 1474 a 1525, «El español preclásico». En el primer capítol, on menciona el mestre Heredia i el rei Alfons d'Aragó i parla de la imitació de la sintaxi llatina, declara Pero López de Ayala i don Alonso de Cartagena (pre) humanistes, i Juan de Mena,[82] Enrique de Villena i Santillana els equivalents dels autors en «valenciana prosa». En el segon capítol diu que «el movimiento renacentista se despoja de las demasías formales que habían acompañado a su iniciación. Los escritores... (ya) no pretenden forzar (su propio idioma) en aras de la imitación latina... La extrema afectación de antes se convierte en elegancia culta». La primera etapa, doncs, coincideix ben bé amb el fenomen de la «valenciana prosa»; però si un historiador de la llengua castellana pot parlar de la fi del segle quinze en termes negatius sense ofendre sensibilitats nacionalistes, vist

81. R. LAPESA, *Historia de la lengua española* (Madrid, 1942); faig ús de la vuitena edició del 1980, pàg. 265.

82. Crec que és per haver volgut fer de Juan de Mena un humanista que no s'ha vist fins fa poc que pels temes presos de les *Heroides* no es va basar en el text llatí, sinó en les adaptacions del *Libro de las dueñas* incorporades en la *General Historia* d'Alfonso el Sabio; veg. MARGARET PARKER, *Juan de Mena's Ovidian Material: An Alfonsine Influence?*, «Bulletin of Hispanic Studies», LV (1978), pàgs. 5-17; cf. OLGA T. IMPEY, *Ovid, Alfonso X, and Juan Rodríguez del Padrón: two Castilian translations of the «Heroides» and the beginnings of Spanish sentimental prose*, *ibid.*, LVII (1980), pàgs. 283-297.

que es tracta simplement d'una etapa cap als grans clàssics del segle setze. Com pot reconèixer l'historiador de la literatura catalana que la llengua que va començar amb Ramon Llull *culmina* en «demasías formales» i «extremas afectaciones»? Observo dues reaccions davant aquest dilema: 1. es considera la «valenciana prosa» una aberració amb conseqüències fatals per a la llengua, tot i oblidant que d'altres llengües han superat aquesta etapa; 2. es considera la «valenciana prosa» una aberració, però no molt divulgada, i s'afirma que la prosa catalana passa normalment del segle XV al XVI, però que fou després frenada, i finalment eliminada, per forces externes.

Donant a «humanista» el sentit que sigui, no hi ha dubte que és en les cancelleries reials on amb més probabilitat podrem trobar-los. Fou allà on hom començà cap a la fi del segle quinze a millorar l'estil de les cartes, tant llatines com catalanes, oficials i privades, segons els preceptes de la retòrica ciceroniana. Si es mescla a artificis retòrics formals —com l'hipèrbaton, els infinitius separats del verb regent, els participis separats de l'auxiliar, etc.[83]— el desig de provocar emocions fortes en el lector a causa de la propensió de l'autor al sentimentalisme, trobem l'origen de la «valenciana prosa». En trobem un exemple ben clar el 1399, quan els jurats de València escriuen a Vicent Ferrer que torni a la seva «natural terra, ...per visitar vostres carnals germans e altres parents e amics vostres, los quals —e senyaladament aquell qui, volent seguir per la pura amor de Déu vostres petjades (segons la ethimologia del seu nom: Bonifaci), ha eleta la part molt mellor— són e stan ab *coral e llagremable desig de vostra facial vista* e de vostres estrets abraçaments».[84]

83. Veg. els exemples de RUBIÓ en *La sintaxi*, cit. nota 19, o de MANUEL SANCHIS GUARNER en *Aproximació a la història de la llengua catalana. Creixença i esplendor* (Barcelona, 1980), pàgs. 221-230.

84. Els vuit mots en cursiva han estat citats per RUBIÓ, *La sintaxi*, cit. pàg. 303, i per JOSEP M. NADAL i MODEST PRATS, *Història de la llengua catalana*, I (Barcelona, 1982), reed. 1983, dintre el capítol «Llatí i català», pàg. 456. El document sencer ha estat publicat per ANDRÉS IVARS dins la monografia *El escritor Fr. Francisco Eiximénez en Valencia (1383-1408)*, espargit en el «Archivo Ibero-Americano» del 1920, reed. el 1989 per l'Ajuntament de Benissa,

Una frase així de complexa pressuposa la lectura, fins i tot una lectura lenta i repetida. Un escriptor que sap que hom llegirà el que escriu tindrà més ganes de revisar el que ha escrit, i es permetrà de fer frases llargues i intricades. Gràcies a tals lectures, el públic a poc a poc es va fer capaç d'entendre també sermons o discursos en «valenciana prosa». I si hom no ho comprenia tot, l'important era que l'audiència fou conduïda a sentiments forts. ¿Entenia el públic medieval la litúrgia llatina? ¿Quanta gent no catalanòfona entenia els sermons de sant Vicent Ferrer? ¿Perdia força carismàtica el frare Matteo d'Agrigento per predicar en italià davant la reina Maria?[85] ¿Entenien tots els valencians les prèdiques dels oradors castellans? Doncs, ¿com podem reptar Corella d'haver escrit —i probablement també sermonejat— en un estil difícil? Amb aquest estil provocava en la seva audiència els sentiments que volien sentir, i ho feia en valencià. D'altres jutjaven el valencià no útil per tractar temes pels quals la retòrica clàssica exigia el *genus grande*, i van escriure les seves oracions en llatí medieval, com Francesc Eiximenis, o les seves cròniques en llatí humanístic, o els seus versos cultes en castellà.

Si buscar el primer document escrit en «valenciana prosa» pot resultar interessant, em sembla més important establir la filiació des d'aquells inicis fins a Corella. Seria molt útil una taula cronològica de les obres escrites en català durant la primera meitat del segle quinze per facilitar investigar si hi va haver una evolució directa i ininterrompuda, o si el buit que jo crec veure en les tres o quatre dècades després del Compromís de Casp ens obliga a assumir que hi va fer falta reintroduir l'estil retoricat, ara aplicat a temes sentimentals. El passatge

---

a cura de P. SANTONJA, pàg. 56. Veg. també JAUME RIERA I SANS, *El primer text conegut en «estil de valenciana prosa»: Una carta atribuïble a Fra Antoni Canals (1392)*, dins *Estudis...oferts a R. Aramon i Serra*, II (Barcelona, 1980), pàgs. 513-522.

85. Veg. JORDI RUBIÓ I BALAGUER, *Fra Mateu d'Agrigento*, reed. dins *Obres*, 8 (Montserrat, 1990), pàgs. 45-63.

per Itàlia d'alguns escriptors catalans o valencians,[86] o l'arribada als Països Catalans d'alguns italians buscant feina com a mestres de gramàtica o «de poesia»,[87] potser va tenir més influència directa que traduccions de textos clàssics o humanístics, com per exemple la *Fiammetta* de Boccaccio.[88]

Els avanços culturals que es fusionen i culminen en Corella són: l'estilística refinada ciceroniana dels notaris, la divulgació de les metàfores i al·lusions mitològiques d'Ovidi, la nova música polifònica i les arts plàstiques del realisme flamenc, el descobriment que els mots i l'estil poden ser una font de plaer estètic, i que discussions erudites permeten passar agradablement el temps,[89] igual que debats i certàmens retòrics (com n'havien fet Àiax i Ulisses), i que tot això permet impressionar certes dames, avisades ja per cartes, poesies, i fins i tot, probablement, sermons.[90] Les dones també prenien gust en la lectura i volien ara intervenir en conversacions elegants; els homes, ells, es recorden dels vells ideals cavalleresc i trobadoresc. Es divulga una

86. Com, per exemple, Romeu Llull, sobre el qual vegeu ara JAUME TURRÓ, ed. *Lo despropiament de amor*, amb una introducció intitulada *L'autobiografia sentimental literària*, pàgs. 9-93 (Barcelona, 1987; «Stelle dell'Orsa» 6) .

87. Veg. LLUÍS NICOLAU D'OLWER, *Apunts sobre l'influència italiana en la prosa catalana*, «Estudis Universitaris Catalans», II (1908), pàgs. 166-179.

88. Nova ed. de la *Fiammetta catalana* per ANNAMARIA ANNICCHIARICO, 2 vol. (L'Aquila, 1983-1987). De la mateixa investigadora tenim també una nova ed. de les tristes cartes d'amor de *Frondino i Brisona*, dins «Biblioteca di filologia romanza», 34 (Bari, 1990).

89. Veg. què en diu Jaume Roig al seu *Espill* 2.864 ss: «De *Cent novel·les* de *Facecies*, / philosofies del gran Plató, / Tul·li, Cató, Dant, poesies / e tragedies tots altercaven / e disputaven».

90. Sembla contradir això Francesc Ferrer quan demana a Pere Torroella que li expliqui «quina cosa és desconeixença» (segons les lleis de Venus) «en tal romans que a la simplesa e delicadura de les senyores se lex entendre, e tan esquivada dels vocables latinats quant la disposició d'entendre d'aquellas persones, entre qui la present matèria se contracta, requir» (ed. JAUME AUFERIL, Barcelona, 1989, ENC 128, pàg. 275). Però l'important és que aquests senyors intercanviaven les seves cartes pensant en un públic femení, i que les dones discutien entre elles de tals matèries.

nova sensibilitat religiosa més personal, fomentada pel jeronimisme, la *devotio moderna*, autors místics i predicadors carismàtics; sensibilitat que invita a la indulgència en emocions efusives i dramàtiques, nodreix la subjectivitat en meditacions i oracions i la identificació emfàtica amb l'objecte de pietat, i fomenta el gust per la pompa monàrquica i religiosa, fins i tot inquisitorial. Tots aquests canvis sòcio-culturals culminen en la València del segle quinze. Joan Roís de Corella s'hi sentia a gust, però no sabia usar els seus talents per fer més que deixar-se endur pels vents de l'època. No s'hi inspirava per crear una obra personal perduradora per valors humans perennes.

5. Conclusions

Els elements de l'estil de Corella més interessants per a la història de la «valenciana prosa», com per exemple el ritme de la frase i l'ordre dels mots, són precisament els que més difícilment poden estudiar-se amb ordinador. La concordança, però, serà útil per a estudis de lèxic, i el text informatitzat posat a disposició dels investigadors, els podrà facilitar tota mena de recerques. La transcripció de les obres completes de Corella —excepte el *Psalteri* i el *Cartoixà*, textos estudiats a part— i el tempteig d'ordenar-les cronològicament, feia aparèixer el caràcter circumstancial de la majoria dels escrits de Corella. Els vuit exercicis retòrics sobre catorze personatges mitològics mostren poca originalitat a part d'artificis retòrics, i poden considerar-se el resultat d'un any de treball. Enterraments o execucions, demandes d'amics, invitacions a tertúlies o certàmens poètics, van presentar ocasions per redactar alguns breus escrits en vers o en prosa de poca transcendència. Dues dones li van fer prendre la ploma per descriure la seva experiència amorosa, amb força creativa quant a la primera, ben convencionalment per a la segona.

Encara que era mestre en teologia i professor de lectures bíbliques, Corella preferia fer traduccions i adaptacions de textos religiosos a compilar treballs d'investigació. Les vides d'Anna, de Josef, i de la Magdalena, no exigien un gran esforç creatiu, vist que la «valenciana prosa», un cop apresa, és fàcil de manejar. La traducció dels salms i de

la *Vita Christi* del Cartoixà, potser feta en connexió amb la seva feina acadèmica, ocupava la darrera quinzena d'anys de la seva vida.

Si seria molt útil poder consultar en una biblioteca pública concordances dels textos catalans més importants, és encara més recomanable la formació d'un arxiu de textos informatitzats que faciliti cintes magnètiques o disquets als investigadors que tenen accés a ordinadors i programes de concordança. És de lamentar que tantes transcripcions informatitzades de textos medievals i moderns desapareguin per sempre un cop publicat el llibre. D'un text llegible per ordinador l'investigador pot treure més informació, o almenys més eficaçment, que d'un text imprès. Un arxiu de textos catalans informatitzats —potser coordinat amb un arxiu de microfilms de tots els manuscrits catalans antics espargits pel món— em sembla el desideraàtum més digne d'atenció immediata de part de l'AILLC, com a servei per als seus socis... i per a la cultura catalana.

CURT J. WITTLIN